

تغییر قبله مسلمانان؛ واکنش به یهود یا نشانه‌ای از خاتمیت اسلام؟

در سال دوم هجری بود که قبله مسلمانان از بیت‌المقدس به کعبه تغییر کرد، در تحلیل علل این رویداد، برخی آن را واکنشی به مخالفان اسلام عنوان کرده‌اند و برخی دلیل را در خاتمیت اسلام جستجو کرده‌اند.

در سال دوم هجری بود که قبله مسلمانان از بیت‌المقدس به کعبه تغییر کرد، در تحلیل علل این رویداد، برخی آن را واکنشی به مخالفان اسلام عنوان کرده‌اند و برخی دلیل را در خاتمیت اسلام جستجو کرده‌اند.

پیامبر اسلام در چنین روزی قبله مسلمانان را از بیت‌المقدس به کعبه تغییر داد. آیا تغییر قبله مسلمانان صرفاً یک واکنش بود؟ برخی از مفسران این مسأله را واکنشی به سوءاستفاده برخی از یکسان بودن قبله مسلمین و یهودیان دانسته‌اند، اما به نظر می‌رسد تغییر قبله اسلامی فراتر از یک واکنش و نشانه‌ای از خاتمیت این دین آسمانی باشد.

ماجرای تغییر قبله چه بود؟

در خصوص زمان و مکان دقیق ماجرای تغییر قبله روایت متفق وجود ندارد. هرچه باشد مسلمانان تا سال دوم هجری به سوی بیت‌المقدس نماز می‌گذاشتند.

ابن هشام به نقل از ابن اسحاق این واقعه را در ماه شعبان عنوان کرده است، ابن اثیر آن را در نیمه شعبان و ابن سعد به نقل از ابن عباس و نیز شیخ مفید آن را در نیمه دوم ماه رجب سال دوم هجری دانسته‌اند. در این حادثه مسلمانان از سمت بیت‌المقدس که در واقع شمال مدینه بود، به سوی کعبه یا جنوب مدینه برگشتند. در خصوص مکان قضیه نیز نظر متقنی وجود ندارد. «تاریخ یعقوبی»، «طبقات» و تفسیر «کشاف» ماجرا را در مسجد بنی‌سلمه در شمال غربی مدینه گزارش کرده‌اند که امروزه به مسجد ذوقبلتین مشهور است. تفسیر «قمی» و «الاعلام الوری» معتقد هستند که داستان در مسجد قبيله بنی‌عوف رخ داده است. «وفاء الوفاء» نیز مسجد النبی را محل این روی‌داد معرفی می‌کند. گویا مسلمانان در هنگام تغییر قبله در حال نماز بودند و در خصوص کیفیت تغییر نیز روایات متفاوت است.

جزئیات ماجرا هر چه باشد، در این جریان تاریخی، قبله مسلمانان تغییر یافت و قبله مسلمین از بیت‌المقدس به سوی کعبه چرخید. برخی علت اصلی تغییر قبله را طعنه‌زندگان دانسته‌اند. کلیه نمازهای مسلمانان در زمان حضور در مکه به سوی بیت‌المقدس بوده است. در این سیزده سال پیامبر به گونه‌ای در مکه نماز می‌خواند که کعبه و بین‌المقدس در یک راستا باشند. از این رو پیامبر در مکه در نقاط خاصی از بیت‌الله‌الحرام به عبادت خداوند می‌پرداخته است.

پس از هجرت به یثرب که حالا مدینه‌النبی خوانده می‌شد، مسلمانان از سوی برخی مورد طعنه قرار گرفتند، طعنه‌زندگان معتقد بودند که محمد(ص) نمی‌دانست چگونه نماز بخواند و این کار را از یهودیان آموخت. پیامبر با شنیدن این سخنان و طعنه‌ها مکرر گردید و آرزوی خود را مبنی بر تغییر قبله به سوی مکه را با جبرئیل در میان گذاشت و به توصیه این فرشته الهی این مسأله را از خداوند مسألت کرد و در جواب این درخواست پیامبر آیه 143 سوره بقره نازل شد. طبری در تفسیر این آیه سه احتمال در خصوص طعنه زندگان مطرح می‌کند: یهودیان، مشرکان و یا منافقان. از مجموع 15 آیه مربوط به مسجدالحرام سه آیه در رابطه با تغییر قبله است و هر سه آیه نیز در سوره بقره قرار دارد. آیات 143، 144، 149، 150 سوره بقره به این حادثه تاریخی اشاره می‌کنند.

تغییر قبله؛ واکنش یا نشانه‌ای از خاتمیت

طبری در «جامع‌البیان» معتقد است که پس از هجرت به مدینه، یهودیان یکی بودن قبله مسلمانان با خود را دستمایه طعنه به پیروان آیین احمدی قرار دادند و آن را دلیلی بر برتری خود عنوان کردند. بنا بر برخی از روایات، یهودیان مدینه مدعی بودند که مسلمانان در ابتدا بی‌قبله بوده‌اند و با راهنمایی ایشان قبله خود را انتخاب کرده‌اند. یهودیان سعی داشتند تا وحیانی بودن اسلام را از قبله بودن بیت‌المقدس برای مسلمانان زیر سوال ببرند.

صاحب تفسیر کشاف معتقد است که در سال‌های حضور پیامبر اسلام در مکه به علت آنکه کعبه محل نگهداری بت‌ها بوده است، پیامبر به سوی بیت‌المقدس نماز گذارد تا عبادتش اعتراضی باشد بر فرهنگ شرک. همچنین «این تفسیر در ذیل آیه 143 سوره بقره معتقد است که آزمایش مسلمانان یکی از دلایل تغییر قبله بود، زیرا آنان که پیرو راستین فرمان خداوند بودند، بدون تعصب و اکراه این تغییر را پذیرفتند؛ ولی آنان که ایمان خالص نداشتند و به مقام تسلیم نرسیده بودند، هم آوا با یهودیان، بهانه جویی و چون و چرا را آغاز کردند و اطاعت از این دستور را بسیار دشوار یافتند». این تغییر را آزمایش بندگان نیز خوانده‌اند.

تفاسیر «تبیان»، «روض‌الجنان» و «مجمع‌البیان» در تفسیر آیات مربوط به تغییر قبله معتقد هستند که پس از تشکیل حکومت پیامبر(ص) در مدینه، جامعه مسلمانان تا حدی استوار گشت و صفوف آنان از دیگران کاملاً مشخص شد. از این رو، دیگر قبله بودن بیت‌المقدس ضرورت نداشت و پیامبر(ص) خواستار تغییر آن شد. در این هنگام، قبله به سوی کعبه، کهن‌ترین خانه توحید و اصیل‌ترین کانون پیامبران(آل عمران، ۹۶)، بازگشت. با صدور حکم تغییر قبله، مسلمانان فرمان یافتند که به سوی کعبه

توجه کنند تا از یهودیان که به سوی بیت المقدس نماز می خواندند، مشخص شوند. مسلمانان پس از تغییر قبله نه تنها سنت موجود را به فرمان الهی نسخ کردند، بلکه به سوی قبله خاص نماز گذاردند.

هرچند با نگاهی به برخی تفاسیر، تغییر قبله مسلمانان نوعی واکنش به جریان های موجود در زمان نزول ملاحظه شده است، اما چنانچه اشاره شد، برخی دیگر از مفسرین به ابعاد دیگری همچون آزمایش الهی و موقتی بودن قبله اول مسلمانان اشاره کرده اند. تفسیر کاشف از این دست است و به عنوان اثبات ادعای خود، آیه 96 سوره آل عمران را مطرح می کند: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» در حقیقت نخستین خانه ای که برای [عبادت] مردم نهاده شده، همان است که در مکه است و مبارک و برای جهانیان [مایه] هدایت است.»

دین خاتم به عنوان هویتی جدید نیاز به نمادهای تازه داشت. انتخاب کعبه در این راستا باید در نظر گرفته شود. هویت زبانی و مکانی اسلام اقتضا می کرد تا کعبه به عنوان مرکز جهان اسلام و قبله مسلمین انتخاب شود. هویت مسلمانان با این تغییر از یهودیان متمایز شد. هرچند اسلام پیام ادیان الهی را واحد می داند، اما قرآن معتقد به تحریف دیگر ادیان ابراهیمی است و این اقدام مهری بود بر تمایز شکلی آیین خاتم.

تغییر قبله اما ثمراتی نیز داشت و در بعد ایمان می توان هدایت را از این دست دانست. آیت الله جوادی آملی اهتدا و راهیابی مسلمانان را یکی از ثمرات تغییر قبله از دیدگاه قرآن عنوان کرده و می گوید: صراط مستقیم ملت اسلامی همان توجّه به کعبه است. خداوند در قرآن می گوید که خدا شما را هدایت کرد. پس باید مهتدی باشید؛ از طرف خدا هدایت و از طرف شما اهتدا، لذا جریان قبله را به عنوان هدایت الهی به خود نسبت داد، آنچه که به فاعل برمی گردد و آنچه که به قابل برمی گردد، اهتدا است.